

TÁC ĐỘNG CỦA KHOA HỌC VÀ CÔNG NGHỆ HIỆN ĐẠI trong nghiên cứu xã hội hiện nay

■ Trang Tuệ

Khoa học và công nghệ hiện đại đang là nhân tố quan trọng tác động mạnh mẽ đến sự biến đổi của đời sống con người. Khoa học và công nghệ hiện đại là nền tảng cho chuyển đổi số, trong đó, thông qua nhiều nhân tố như điện thoại, internet, mạng xã hội... đã làm thay đổi cơ bản cuộc sống của con người ở những chiều cạnh khác nhau, tích cực lẫn tiêu cực. Không chỉ vậy, khoa học và công nghệ thông qua điện thoại, internet và mạng xã hội còn thay đổi các cách thức tiếp cận cũng như đối tượng, phương pháp nghiên cứu trong khoa học xã hội, hình thành nên nhiều lĩnh vực mới trong nghiên cứu xã hội như xã hội học số, dân tộc học mạng, nhân học số, kinh tế học số... Tìm hiểu tác động của công nghệ hiện đại đối với lĩnh vực nghiên cứu xã hội, vì vậy đã trở thành một con đường để tiếp cận và tiếp nhận các lĩnh vực khoa học xã hội mới nhằm nắm bắt xu thế và tiệm cận với các nền khoa học xã hội phát triển trên thế giới trong bối cảnh toàn cầu hóa.

Internet và sự thay đổi trong đối tượng và phạm vi nghiên cứu xã hội

Sự xuất hiện của điện thoại, internet và mạng xã hội đã làm thay đổi cơ bản đời sống của người ở các địa phương, khu vực và các quốc gia khác nhau. Sự thay đổi này đã được nhiều nhà nghiên cứu quan tâm. Trên thế giới, sự xuất hiện của internet vào năm 1983 và ngày càng phát triển mạnh mẽ đã tạo ra mối quan tâm của nhiều nhà nghiên cứu trên nhiều lĩnh vực khác nhau. Những năm 1990 đã xuất hiện nhiều nghiên cứu về internet và văn hóa internet. Đến những năm 2000, nghiên cứu về internet và các mạng xã hội càng trở nên mạnh mẽ hơn. Nhiều lĩnh vực tham gia nghiên cứu hơn và chủ đề nghiên cứu cũng trở nên đa dạng hơn. Trong đó, các lĩnh vực như xã hội học, văn hóa học, nhân học, dân tộc học, kinh tế học... đều quan tâm đến vấn đề tác động của internet đối với đời sống con người (Nguyễn Thị Phương Châm 2013).

Internet xuất hiện ở Việt Nam từ năm 1997 và không ngừng phổ biến. Từ đầu những năm 2000 đã bắt đầu có những nghiên cứu liên quan tới sự tác động của internet đối với đời sống con người. Trong đó phải kể đến các nghiên cứu tiêu biểu của Nguyễn Thị Minh Phương và cộng sự (2002), Lê Thanh Bình (2008), Bùi Hoài Sơn (2008)... Những nghiên cứu này tập trung vào một số khía cạnh khác nhau. Nguyễn Thị Minh Phương và cộng sự tập trung phân tích việc sử dụng internet ở trẻ em và đánh giá tác động của nó qua nghiên cứu trường hợp ở một số địa bàn khảo sát cụ thể. Còn Lê Thanh Bình và cộng sự lại phân tích vai trò của truyền thông đại chúng, trong đó nhấn mạnh vai trò của internet với sự phát triển xã hội. Còn Bùi Hoài Sơn lại đi vào khám phá sự thay đổi văn hóa xã hội dưới tác động của phương tiện truyền thông mới mà quan trọng nhất là internet...

Bước sang thập kỷ thứ 2 của thế kỷ XXI, nghiên cứu về vai trò của internet, của mạng xã hội càng được nhiều người quan tâm. Trong nghiên cứu “Internet: mạng lưới xã hội và sự thể hiện bản sắc”, qua khảo sát

thực tế từ đô thị đến nông thôn ở khu vực Hà Nội, Huế và thành phố Hồ Chí Minh, Nguyễn Thị Phương Châm đã trình có hệ thống về thực trạng sử dụng internet ở giới trẻ, về vai trò của internet trong việc kết nối các mạng lưới xã hội, về sự thể hiện bản sắc của giới trẻ trên internet, từ đó đặt ra nhiều vấn đề quan trọng liên quan đến sự kết nối mạng lưới xã hội đến sự thể hiện bản sắc của giới trẻ trên không gian internet (Nguyễn Thị Phương Châm 2013).

Liên quan đến vấn đề vai trò và tác động của mạng xã hội ảo với đời sống con người, cuốn sách “Mạng xã hội với giới trẻ thành phố Hồ Chí Minh” (Nguyễn Thị Hậu (chủ biên) 2013) là một nghiên cứu quan trọng. Đây là công trình tập hợp nhiều bài viết liên quan đến chủ đề về mạng xã hội và tác động của nó đến đời sống của giới trẻ ở thành phố Hồ Chí Minh. Những nghiên cứu của các tác giả trình bày trong cuốn sách này đã phân tích vai trò và tác động của mạng xã hội ảo từ nhiều góc độ khác nhau, cho người đọc có một cái nhìn vừa cụ thể, vừa bao quát hơn về vấn đề này.

Công nghệ số và sự thay đổi trong nghiên cứu tộc người

Trong bối cảnh nghiên cứu về internet, về mạng xã hội hầu như tập trung vào các cộng đồng xã hội ở miền xuôi, nhất là các đô thị, thì vấn đề này ở vùng dân tộc thiểu số được quan tâm muộn hơn. Internet xuất hiện ở vùng dân tộc thiểu số muộn hơn và tác động chậm hơn nên các nghiên cứu về chủ đề này xuất hiện muộn cũng là một điều dễ hiểu. Nhưng rõ ràng điện thoại, internet, mạng

xã hội đang phát triển mạnh mẽ và ngày càng phổ biến ở vùng dân tộc thiểu số, tác động ngày càng mạnh mẽ đến đời sống người dân nên cần phải được nghiên cứu để nhận thức rõ ràng hơn, thảo luận toàn diện hơn nhằm góp phần vào việc hoạch định chính sách phát triển có liên quan.

Bùi Thị Bích Lan (2022) đã dành nhiều mối quan tâm về tác động của internet và mạng xã hội đối với đời sống của phụ nữ dân tộc Hà Nhì ở biên giới Việt - Trung. Qua nghiên cứu sự thay đổi đời sống của phụ nữ Hà Nhì ở huyện Mường Tè (Điện Biên), huyện Mường Nhé (Lai Châu) và huyện Bát Xát (Lào Cai), tác giả đã đi sâu phân tích quá trình tham gia các mạng xã hội ảo, sự thay đổi đời sống văn hóa xã hội của người phụ nữ qua tương tác trên không gian ảo, từ đó đặt ra nhiều vấn đề và đưa ra các khuyến nghị liên quan đến việc phát triển kinh tế - xã hội, bảo vệ và nâng cao đời sống của phụ nữ Hà Nhì trong bối cảnh tương tác từ mạng xã hội ảo ngày càng mạnh mẽ hơn.

Vương Xuân Tình (2023) lại tập trung vào việc phân tích mối quan hệ giữa bản sắc tộc người và mạng xã hội ảo. Qua khảo sát các trang facebook của các cá nhân và nhóm, tác giả đã cho rằng mạng xã hội ảo đang ngày càng tác động mạnh mẽ đến quá trình kiến tạo bản sắc văn hóa tộc người, ở chiều ngược lại, bản

sắc tộc người cũng là một nhân tố quan trọng tác động lại các mạng xã hội ảo, nhất là với việc liên kết trong cộng đồng tộc người để giữ gìn bản sắc. Nghiên cứu này cũng gợi mở ra nhiều vấn đề quan trọng liên quan đến quá trình tái tạo bản sắc dân tộc trong bối cảnh chuyển đổi số hiện nay.

Lý Viết Trường (2023) cũng tiếp cận vai trò của internet và mạng xã hội ảo trong việc kết nối liên tộc người và xuyên biên giới Việt Nam - Trung Quốc. Từ việc tiếp cận quá trình tương trợ nhau trong việc học tập giữa các thành viên trong một nhóm nhỏ có mối quan hệ chặt chẽ với nhau qua mạng xã hội, tác giả đã nhấn mạnh đến các giá trị tích cực của mạng xã hội trong việc liên kết và tương trợ lẫn nhau của các thành viên cùng một nhóm nhỏ trong quá trình học tập cũng như các sinh hoạt khác trong cuộc sống.

Bùi Minh Hào (2023) qua tiếp cận cộng đồng Ơ Đu ở Nghệ An đã đưa ra nhiều vấn đề trong nghiên cứu tộc người dưới tác động của công nghệ số. Ơ Đu là

Mạng xã hội ngày càng phổ biến ở vùng dân tộc thiểu số, tác động mạnh mẽ đến đời sống người dân

một cộng đồng dân tộc thiểu số rất ít người. Trong các công trình nghiên cứu về dân tộc Ở Đu trước đây chủ yếu dựa vào các cách tiếp cận dân tộc học truyền thống và tập trung vào các chủ đề văn hóa xã hội truyền thống. Nhưng đời sống xã hội người Ở Đu đang thay đổi nhanh chóng dưới tác động của nhiều nhân tố, trong đó có vai trò của điện thoại, internet và mạng xã hội. Tìm hiểu về sự thay đổi này còn chưa được quan tâm nhiều. Người Ở Đu chỉ mới tiếp cận với công nghệ số, cụ thể là với điện thoại, internet và mạng xã hội trong khoảng 15 năm qua. Nhưng những tác động của công nghệ số với người Ở Đu đang ngày càng mạnh mẽ hơn. Qua những câu chuyện cuộc đời, Bùi Minh Hào đã làm rõ hơn về sự thay đổi trong đời sống người Ở Đu, từ quá trình tiếp cận với công nghệ hiện đại, sử dụng mạng xã hội để phát triển sinh kế, để kết nối các thành viên trong gia đình cũng như tìm kiếm cơ hội và việc làm... Từ đó, tác giả cũng phân tích sâu thêm về quá trình tiếp cận cuộc sống hiện đại, tiếp cận thông tin đa chiều và tham gia vào thế giới rộng lớn hơn của những người dân tộc thiểu số như cộng đồng Ở Đu trong bối cảnh chuyển đổi số hiện nay.

Tóm lại, nghiên cứu vai trò tác động của internet, mạng xã hội đối với đời sống của người dân tộc thiểu số đang trở thành xu hướng quan trọng trong nghiên cứu dân tộc học. Đặc biệt, trong bối cảnh hiện nay, nhìn nhận vấn đề này từ lăng kính của dân tộc học mạng, dân tộc học số đang được nhiều người quan tâm. Điều này cũng mở ra nhiều nội dung và phương pháp nghiên cứu mới cũng như các lĩnh vực mới xuất hiện trong nghiên cứu xã hội.

Khoa học công nghệ và những phương pháp tiếp cận mới và lĩnh vực nghiên cứu mới

Nếu như nghiên cứu về vai trò và tác động của internet và mạng xã hội đối với đời sống con người đã và đang được quan tâm, thì thảo luận về sự thay đổi phương pháp tiếp cận trong khoa học xã hội dưới tác động của internet và mạng xã hội cũng đang thu hút được nhiều người quan tâm. Rõ ràng, sự xuất hiện của

internet và mạng xã hội là cơ sở nền tảng để hình thành dân tộc học mạng, dân tộc học ảo hay nhân học số. Đây là một lĩnh vực mới mẻ, tập trung vào việc phân tích đối tượng nghiên cứu trong một không gian mới - không gian số do công nghệ số tạo thành. Việc thay đổi hướng tiếp cận cũng làm cho phương pháp tiếp cận thay đổi để phù hợp hơn. Vấn đề này được Burrell (2009) thảo luận khá kỹ càng trong một nghiên cứu của mình. Trong đó, Burrell nhấn mạnh: “Nhiều tranh luận về phương pháp học xoay quanh vấn đề internet đã bổ sung cho những nỗ lực không ngừng để xem xét những quá trình tổng thể như một chủ đề đích thực của điện tử dân tộc học. Tuy thế vẫn còn thiếu những lời phê bình nhận xét để dân tộc học ảo có được sức mạnh nhất định. Điều quan trọng hơn hết là dân tộc học đã gắn bó rất chặt chẽ với công tác thực nghiệm. Các nhà nghiên cứu, thông qua những quan sát cận kề, phỏng vấn và tham gia trực tiếp cho thấy những cư dân đã trải nghiệm các địa bàn ảo và những dạng thức liên đới nhất định đến internet như thế nào xét trên cả khía cạnh xã hội và không gian ảo một cách sâu sắc. Dân tộc học ảo là chính thể của những tiếp cận dân tộc học và tiếp cận dựa trên địa bàn thực tế và đối với việc nghiên cứu những gì diễn ra trực tuyến (Burrell 2009: 4).

Nghiên cứu dân tộc học mạng hay nhân học số cũng được nhiều nhà khoa học ở Việt Nam quan tâm. Năm 2018, Hội thảo khoa học “Nhân học số ở Việt Nam: Xu hướng, tiềm năng và triển vọng” được tổ chức ở Hà Nội. Tại hội

thảo, nhiều nhà khoa học đã tham gia thảo luận nhiều chủ đề liên quan đến đối tượng, phương pháp nghiên cứu và xu hướng phát triển của nhân học số. Qua đó nhấn mạnh: “Chúng ta đã tiến tới một thời điểm cấp bách của ngành Nhân học, được đánh dấu bằng sự hội nhập kỹ thuật số trong thế kỷ 21. Chúng ta không thể tiếp tục duy trì các góc nhìn nhân học được đưa ra từ thời kỳ trước... Nhân học số đã hướng đến các khả năng đa dạng khi chúng ta áp dụng các công cụ và phương pháp luận kỹ thuật số nhằm tạo ra các dự án cộng đồng có tính toàn diện, tính tham gia và tăng quyền hơn” (Khoa Nhân học 2018, dẫn theo Bùi Thị Bích Lan 2022: 47). Vấn đề này tiếp tục được Nguyễn Văn Sửu (2023) thảo luận một cách rõ ràng hơn. Dựa vào mối quan hệ giữa phương pháp dân tộc học truyền thống và dân tộc học ảo, tác giả đã đưa ra nhiều ý kiến về việc vận dụng các phương pháp trong nghiên cứu dân tộc ảo. Xem không gian mạng, internet là một không gian để nghiên cứu dân tộc học, Nguyễn Văn Sửu nhấn mạnh: “dân tộc học ảo coi Internet là một tập hợp văn bản (trong khi dân tộc học mạng với Internet là các tương tác xã hội). Sử dụng Internet là quá trình đọc và viết văn bản. Do đó, công việc của nhà dân tộc học ảo là hiểu được ý nghĩa của các thực hành văn bản Internet. Việc đọc và diễn giải ý nghĩa của các văn bản này cần đặt trong bối cảnh chúng được tạo ra và sử dụng, và có thể so sánh với các văn bản được tạo ra và sử dụng trong các bối cảnh khác” (Nguyễn Văn Sửu 2023: 7). Qua phân tích các đặc trưng trong phương pháp nghiên cứu dân tộc học ảo, tác giả cũng đưa ra các nguyên tắc để thực hiện các phương pháp tiếp cận mới. Từ dân tộc học ảo, Nguyễn Văn Sửu phân tích thêm về dân tộc học mạng, dân tộc học số và dân tộc học kết hợp. Đây là những gợi mở quan trọng đối với việc hình thành và vận dụng các phương pháp tiếp cận mới để nghiên cứu dân tộc học trong bối cảnh công nghệ số ngày càng phổ biến.

Kết luận

Khoa học và công nghệ hiện đại đang tác động mạnh mẽ đến đời sống con người, làm cho đối tượng nghiên cứu xã hội cũng thay đổi. Những tác động của công nghệ hiện đại, nhất là của điện thoại, internet và mạng xã hội đến đời sống của con người trên nhiều lĩnh vực khác nhau cần phải được tìm hiểu một cách nghiêm túc. Bên cạnh đó, đối tượng và phương pháp nghiên cứu trong khoa học xã hội cũng thay đổi dưới tác động của khoa học và công nghệ hiện đại. Những không gian mới do khoa học và công nghệ tạo ra đang trở thành một “không gian xã hội” mà nhiều lĩnh vực khoa học quan tâm nghiên cứu từ xã hội học, kinh tế học, dân tộc học, nhân học, tâm lý học....

Khoa học và công nghệ hiện đại cũng làm thay đổi phương pháp tiếp cận trong nghiên cứu xã hội. Trước đây, chủ yếu là tiếp cận trực tiếp với đối tượng nghiên cứu trong không gian truyền thống là các làng bản, các khu phố gắn với nơi sinh sống, làm việc của đối tượng nghiên cứu. Nó bắt buộc nhà nghiên cứu phải tương tác trực tiếp qua cùng ăn, cùng ở, cùng làm với đối tượng nghiên cứu. Nhưng hiện nay, khoa học và công nghệ hiện đại lại cho phép nhiều lĩnh vực nghiên cứu xã hội tiếp cận đối tượng nghiên cứu từ nhiều góc cạnh khác nhau trên không gian ảo mà nó tạo ra. Bản thân không gian ảo do khoa học và công nghệ tạo ra, nhất là các mạng xã hội đã chứa một khối lượng thông tin rất lớn và liên tiếp được bổ sung hàng giờ, hàng ngày. Nó thể hiện cả sắc thái cá nhân cũng như quan điểm chung của các nhóm, các tổ chức. Đây là hệ thống dữ liệu quan trọng để các nhà nghiên cứu khám phá xã hội. Khoa học và

công nghệ hiện đại cũng giúp nhà nghiên cứu tương tác với đối tượng của mình một cách dễ dàng hơn trong hoàn cảnh họ không thể gặp trực tiếp trong không gian truyền thống được. Gọi điện thoại, gọi video qua mạng xã hội hay qua các đoạn “chat” cũng có thể cung cấp nhiều thông tin bổ ích cho các nhà nghiên cứu. Vậy nên các phương pháp mới ra đời và cùng với đó xuất hiện nhiều lĩnh vực nghiên cứu mới mà chỉ có khoa học và công nghệ hiện đại như hiện nay mới tạo ra nền tảng để nó hình thành và phát triển.

Tóm lại, khoa học và công nghệ đang chi phối hầu như mọi mặt về đời sống con người, trong đó có đời sống học thuật. Để tiếp cận được các xu thế trong nghiên cứu xã hội ở các nền khoa học phát triển, chúng ta phải tiếp cận được các lĩnh vực mới, lĩnh hội và vận dụng các phương pháp mới để tiếp cận đối tượng nghiên cứu của mình. Đây là cách làm để chúng ta không bị bỏ lại phía sau trong nghiên cứu xã hội./

Tài liệu tham khảo:

1. Barnes, J. A. 1954). Class and Committees in a Norwegian Island Parish. *Human Relations*, VII, 1, pp.39-58.
2. Lê Thanh Bình 2008. *Truyền thông đại chúng và phát triển xã hội*. Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.
3. Nguyễn Thị Phương Châm 2013. *Internet: mạng lưới xã hội và sự thể hiện bản sắc*. Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
4. Nguyễn Thị Hậu (chủ biên) 2013. *Mạng xã hội với giới trẻ thành phố Hồ Chí Minh*. Nxb Văn hóa - Văn nghệ.
5. Bùi Minh Hào 2023. “Thần thánh ẩn hình”: Điện thoại, internet và mạng xã hội với sự biến đổi đời sống của người Ở-đu ở Nghệ An trong bối cảnh hiện nay. *Tham luận trình bày tại hội thảo khoa học quốc tế “Nhân học và tộc người ở Việt Nam trong kỷ nguyên số”*, khoa Nhân học, Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, ngày 06/12/2023.
6. Jenna Burrell 2009. The field site as a network: A strategy for locating ethnographic research. *Field Methods*, Vol. 21, No. 2, pp.181-199. Nguyễn Thị Phương Châm dịch.
7. Bùi Thị Bích Lan 2022. Không gian ảo cuộc sống thật: ảnh hưởng của mạng xã hội đến đời sống của phụ nữ Hà Nội ở vùng biên giới Việt Nam - Trung Quốc. *Tạp chí Dân tộc học*, số 3, trang 46-61.
8. Trần Thị Ngọc Nhơ 2013. Mạng xã hội và không gian giao tiếp cộng đồng của giới trẻ. In trong *Mạng xã hội với giới trẻ*

thành phố Hồ Chí Minh. Nxb Văn hóa - Văn nghệ, thành phố Hồ Chí Minh, trang 11-25.

9. Nguyễn Hải Nguyên 2013. Mạng xã hội trong giới trẻ Thành phố Hồ Chí Minh hiện nay từ góc nhìn xã hội học. In trong *Mạng xã hội với giới trẻ thành phố Hồ Chí Minh*. Nxb Văn hóa - Văn nghệ, thành phố Hồ Chí Minh, trang 37-47.

10. Nguyễn Thị Minh Phương, Trinh Hòa Bình, Nguyễn Quý Thanh 2002. *Nghiên cứu về việc sử dụng internet trong trẻ em*, Báo cáo đề tài cấp viện, Viện Xã hội học.

11. Bùi Hoài Sơn 2008. *Phương tiện truyền thông và những thay đổi văn hóa xã hội ở Việt Nam*, Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.

12. Nguyễn Văn Sửu 2023. Các tiếp cận dân tộc mới trong nghiên cứu tộc người ở Việt Nam trong kỷ nguyên số. *Tham luận trình bày tại hội thảo khoa học quốc tế “Nhân học và tộc người ở Việt Nam trong kỷ nguyên số”*, khoa Nhân học, Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, ngày 06/12/2023.

13. Lương Ngọc Thảo 2013. Mạng xã hội ảo thuần Việt - một nhu cầu thiết thực cho giới trẻ ở thành phố Hồ Chí Minh. In trong *Mạng xã hội với giới trẻ thành phố Hồ Chí Minh*. Nxb Văn hóa - Văn nghệ, thành phố Hồ Chí Minh, trang 89-98.

14. Vương Xuân Tình 2023. Bản sắc tộc người với mạng xã hội hiện nay. *Tham luận trình bày tại hội thảo khoa học quốc tế “Nhân học và tộc người ở Việt Nam trong kỷ nguyên số”*, khoa Nhân học, Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, ngày 06/12/2023.

15. Lê Minh Tiến 2006. Phương pháp phân tích mạng lưới xã hội trong nghiên cứu xã hội. *Tạp chí Khoa học xã hội*, số 9, tr.66-77.

16. Lý Viết Tường 2023. Đồng hành trong học tập và nghiên cứu: Câu chuyện tương hỗ giữa những người Nùng, Tày và Choang. *Tham luận trình bày tại hội thảo khoa học quốc tế “Nhân học và tộc người ở Việt Nam trong kỷ nguyên số”*, khoa Nhân học, Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, ngày 06/12/2023.

17. Nguyễn Thị Lệ Uyên 2013. Vài nhận định về mạng xã hội ảo từ các tiếp cận vốn xã hội. In trong *Mạng xã hội với giới trẻ thành phố Hồ Chí Minh*. Nxb Văn hóa - Văn nghệ, thành phố Hồ Chí Minh, trang 26-36.